

Kurikulární reforma na gymnáziích: výzkumná zjištění a doporučení

Tomáš Janík a kol.

Národní konference projektu KURIKULUM G

30. 11. 2011

Tento projekt je spolufinancován Evropským
sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

OBSAH PREZENTACE

- **Poznámka úvodem**
- **Změna školy – reforma kurikula**
- **Cíle a metodika výzkum kurikulární reformy**
- **Desatero problémových okruhů**
- **Poznámka závěrem**

Poznámka úvodem

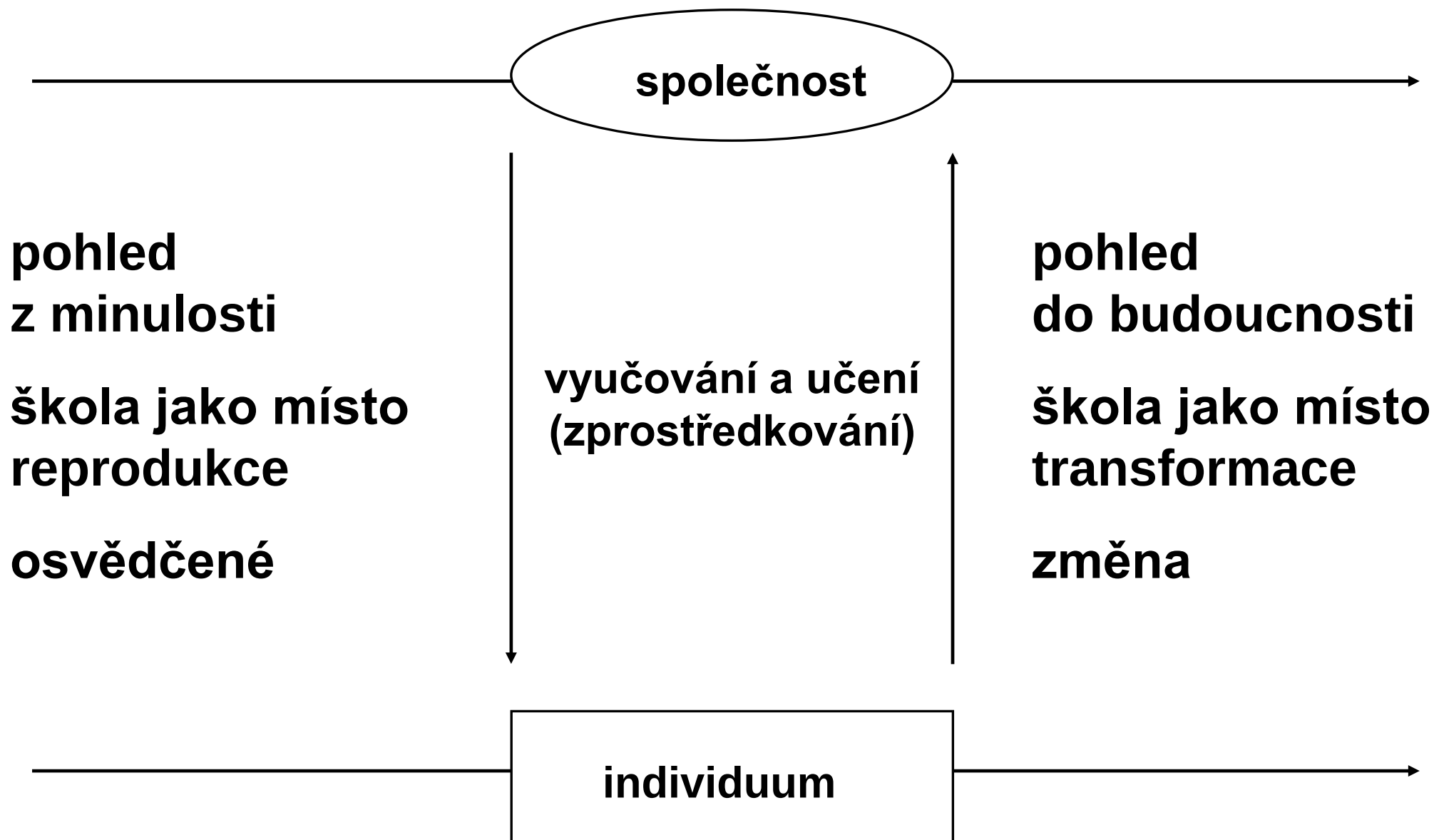
Příběh kurikulární reformy se začal formovat v étosu 90. let. Její kontury byly načrtnuty v dokumentech *Kvalita a odpovědnost, České vzdělání a Evropa* a *Bílá kniha*. Legislativní zakotvení našla v *Zákonu č. 561/2004 Sb.* Své zastřešení měla získat v *Národním programu vzdělávání*, který nikdy nebyl vytvořen. Na jeho místo nastoupily *rámcové vzdělávací programy*, na jejichž základě měly školy vytvářet své *školní vzdělávací programy*.

Příběh pokračoval ověřováním systému kurikulárních dokumentů na tzv. pilotních školách, načež se přistoupilo k plošnému zavádění do všech škol v ČR. Teprve plošná implementace byla tou pravou zkouškou. Jak je u „prototypů“ běžné, i v případě našich dokumentů se objevují problémy.

Dříve, než jsou podchyceny a odstraněny, vysílá státní vzdělávací politika signály o zásadní změně kurzu. Ta je nesena bonmoty typu „školství je nemocné – lékem budou standardy a testování“.

Signálem o tom, že se blíží konec jedné reformy, jsou proti-návrhy, jimiž se o slovo hlásí reforma druhá. Zda tím končí příběh jedné kurikulární reformy, budiž leitmotivem našeho dnešního jednání.

Reforma jako pokus o řízenou změnu

DVA HLAVNÍ DŮVODY PRO ZMĚNU ŠKOLY

*Potřeba změny pramení z obavy,
že škola nedobře připravuje žáky
na život (budoucnost).*

klíčové problémy
světa a života

kulturní dědictví
(obory vědy...)

*Potřeba změny pramení z obavy, že
současná generace žáků je generací
kulturních analfabetů či barbarů.*

Změna je reformou když...

- **je koncipována jako součást širší reformy školského, popř. sociálního systému**
- **je centrálně plánována a řízena, je systémová**
- **má dosah do všech úrovní systému**
- **je zaváděna tak, že všechny důležité faktory a bariéry jsou zahrnuty do implementační strategie.**

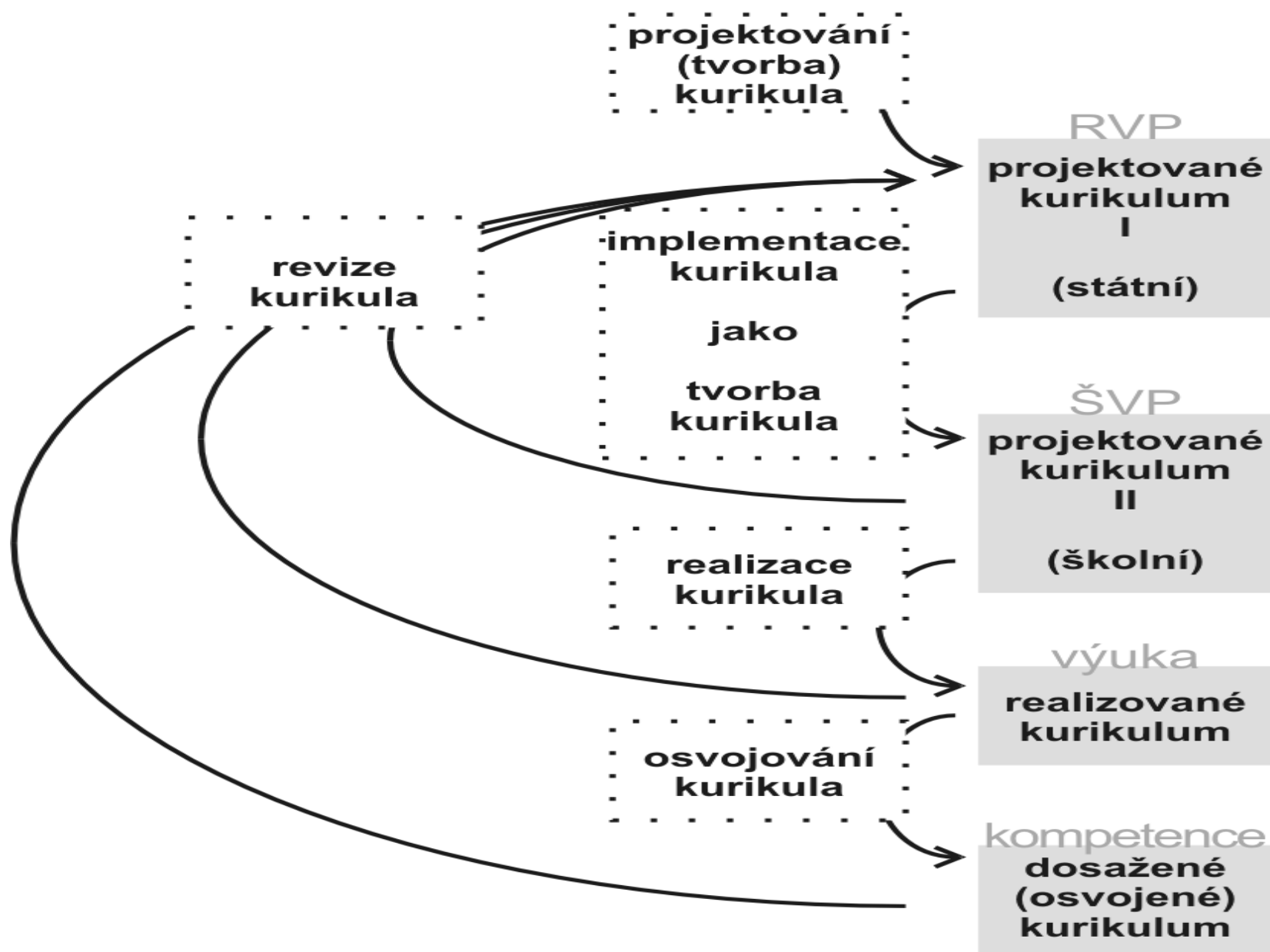
Reforma kurikula...

- **je změnou směřující prvořadě do roviny cílů a obsahů školního vzdělávání**
- **je realizována zpravidla prostřednictvím zavádění kurikulárních programů „nové generace“ do školské praxe.**

Východiska

kurikulární
procesy

formy
existence
kurikula

VÝZKUM JAKO KRITICKÝ PŘÍTEL REFORMY (CÍLE)

- Popsat, vysvětlit a vyhodnotit procesy implementace RVP a tvorby a realizace ŠVP na gymnáziích.
- Identifikovat faktory ovlivňující tyto procesy a dále funkce, které jsou prostřednictvím RVP/ŠVP naplňovány:
 - v rovině kurikulárního plánování
 - v rovině práce s cíli a obsahy vzdělávání.

reforma v obecném pohledu

reforma z pohledu oborů
gymnaziálního vzdělávání

MAKROROVINA

MEZOROVINA

MIKROROVINA

rozhovory
6/2009-12/2010

dotazníky
2/2010-5/2011

případové studie
6/2010-7/2011

videostudie
1/2011-10/2011

expertní šetření 3/2011-11/2011

FÁZE 1: ŘÍZENÉ ROZHOVORY

- vedeny s koordinátory tvorby ŠVP (řediteli) na pilotních (n = 19) i nepilotních (n = 6) gymnáziích
- cílem je dokumentovat proces vzniku ŠVP ve vazbě na RVP

FÁZE 2: DOTAZNÍKOVÉ ŠETŘENÍ

- realizováno na reprezentativním souboru gymnázií, zaměřeno na ředitele a učitele (n = 1098)
- cílem bylo prozkoumat akceptaci kurikulární reformy, pojetí kurikula, vnímanou využitelnost a účinnost ŠVP

FÁZE 3: PŘÍPADOVÉ STUDIE

- zkoumány jak texty ŠVP, tak procesy jejich vzniku; vedle obsahových analýz se využívalo rozhovorů s koordinátory a učiteli v roli tvůrců kurikula (n = 10)
- cílem bylo dokumentovat proces tvorby části ŠVP a získat náhled na vztahy mezi jazyky teorie, dokumentů a praxe

FÁZE 4: VIDEOSTUDIE

- analyzovány byly videozáznamy vyučovacích hodin (VIR)
- cílem bylo prozkoumat realizované kurikulum ve smyslu vytváření příležitostí k učení; identifikovat příležitosti pro rozvíjení kompetencí žáků (posoudit kvalitu, navrhnout alterace)

FÁZE 5: EXPERTNÍ ŠETŘENÍ

- zaměřeno na názory zkušených ředitelů/učitelů (n = 57) na kvalitu školy a kurikula
- on-line dotazníkové šetření – otevřené i uzavřené otázky
- směřuje se k vypracování východisek pro tvorbu „standardu“ kvality školy a kurikula

Do výzkumu se zapojilo:

- **cca 100 gymnázií a na nich cca 1200 ředitelů/učitelů**

Výzkumný tým v souhrnu čítal:

- **20 odborníků z fakult připravujících učitele, 3 z VÚP**

...jim všem patří poděkování za spolupráci

OBLASTI	PODOBLASTI
Ideje reformy	• Změna (její pojetí a předmět) • Autonomie/decentralizace • Kurikulum vytvářené učiteli • Klíčové kompetence • Průřezová témata
Aktéři reformy, jejich vztahy a interakce	• Aktéři vzdělávací politiky • Instituce MŠMT • Státní tvůrci kurikula (VÚP) • Školní tvůrci kurikula (ředitelé, koordinátoři, učitelé) • „Vedlejší“ aktéři
Kurikulární procesy	• Tvorba státního kurikula • Implementace státního kurikula jako tvorba školního kurikula • Realizace státního/školního kurikula • Osvojování kurikula jako vzdělávacího obsahu • Revize kurikulárních dokumentů
Formy kurikula	• Projektované kurikulum • Implementované kurikulum • Realizované kurikulum • Osvojené kurikulum
Dimenze kurikula	• Cílová/ideová (klíčové kompetence, očekávané výstupy) • Obsahová (transformace obsahu, strukturování obsahu) • Organizační (podmínky realizace cílů a obsahů) • Metodická (zprostředkování učivo-kompetence, činnosti učitelů a žáků)

PROBLÉMOVÉ OKRUHY REFORMY (DESATERO)

- 1. Chybí (sdílené) porozumění vůdčím idejím a pojmům reformy**
- 2. Diskuse o reformě: aktéři reformy a jejich hlasy a ne-hlasy**
- 3. Problém jazyka – problém po-rozumění**
- 4. Nejasnosti v tom, o reformu čeho se jedná**
- 5. Zavádění reformy jako problém koordinace**
- 6. Podmínky, v nichž se implementuje**
- 7. Rozporuplné vnímání a přijímání kurikulární reformy učiteli**
- 8. Dvoustupňové kurikulum: RVP a tvorba ŠVP jako klíčový prvek reformy**
- 9. Vstupování učitelů do role tvůrců kurikula: rozpaky a zdrženlivost**
- 10. Realizace kurikula: formalizmus reformy, nebo cesta k nové kultuře vyučování a učení**

CHYBÍ (SDÍLENÉ) POROZUMĚNÍ IDEJÍM A POJMŮM REFORMY (1)

- KR se opírá o pojmy (reforma, kurikulum, autonomie, klíčové kompetence), jejichž výklad je široký a neukotvený.
- Pojem KR je místy používán pro označení reformy školství jako takového, jinde se vztahuje k dílčím změnám v jeho součástech.
- Pojem *kurikulum* se obtížně propracovává do jazyka učitelů; prozatím v praxi nenaplňuje svoji integrující a syntetizující úlohu.
- Nejasnosti ohledně hlavního důvodu, cíle a předmětu KR: *Proč se reformuje? K čemu se má dospět? O reformu čeho se jedná?*
- Ideje *decentralizace* a *autonomie* netáhnou tolik, jak se očekávalo.
- Idea *klíčových kompetencí* přijímána s výhradami pro svoji neuchopitelnost, má však potenciál podněcovat učitelské uvažování (provokuje – irituje).

DOPORUČENÍ: Prohloubit diskusi kolem vůdčích idejí reformy. Posoudit, do jaké míry jsou nosné a perspektivní. Narovnat vztahy mezi obecnými (klíčovými) a oborovými kompetencemi, dovednostmi a znalostmi (pozornost věnovat *obecné vzdělávací dimenzi jednotlivých oborů*).

DISKUSE O REFORMĚ: AKTÉŘI REFORMY A JEJICH (NE)HLASY (2)

- **Kolem KR zní blíže neurčitelný mnohohlas – hlasy zaznívají z různých míst různou silou a je jim připisována různá váha.**
- **Hlasy aktérů vzdělávací politiky jsou vnímány jako nejednotné – informace a požadavky až rozporuplné (VÚP vs. CERMAT vs. ČŠI).**
- **Některé hlasy jsou vzdělávací politikou uměle tlumeny (např. VŠ, nově i VÚP/NÚOV), jiné alibisticky zesilovány (hlas praxe).**
- **Chybí (selhal) „vrchní mluvčí reformy“, který by vysvětlil...**
- **Mediální deformace reformy („konce biflování“ apod.).**
- **Ředitelé a učitelé se domnívají, že hlavní slovo v otázkách reformy by měli mít právě oni, poté pracovníci kurikulárních ústavů a akademici z VŠ; největší zdrženlivost projevují vůči hlasům politiků, školských odborů a církví.**

DOPORUČENÍ: Zvýraznit vůdčí hlas reformy, zvýšit informovanost jejích aktérů, zabránit deformaci vůdčích idejí reformy, poskytnout školám skutečný hlas, a tím u nich podpořit pocit spoluvlastnictví reformy.

PROBLÉM JAZYKA – PROBLÉM PO-ROZUMĚNÍ (3)

- Reformní pojmosloví působí směrem k teoretizaci praxe – zvyšování podílu a kvality odborné komunikace mezi učiteli.
- Na druhou stranu se objevují výhrady vůči reformní novořeči
 - „RVP G je přesycen pojmy s nejasným obsahem, zbytečně vysokou měrou používá odborné a cizí výrazy pro známý obsah“.
- Jazyk kurikulárních dokumentů a jazyk praxe – různé roviny obecnosti: formulace z RVP jsou obecné, neumožňují jednoduché propojení s výukou a učivem.
- Chybí transdidaktický jazyk pro pohyb a komunikaci mezi obory.
- Prozatím není kolem KR propracován jazyk, který by fungoval jako integrující faktor při pohybu: teorie ↔ kurikulární dokument ↔ praxe výuky.

DOPORUČENÍ: Jasně a funkčně vymezit pojmy používané v kurikulárních dokumentech; dopracovat dokumenty ve smyslu operacionalizace obecných cílů (klíčové kompetence), aby byla zřejmá vazba cílů a obsahů vzdělávání; podporovat užívání těchto pojmů v běžné praxi učitelů (při dalším vzdělávání, evaluaci).

NEJASNOSTI V TOM, O REFORMU ČEHO SE JEDNÁ (4)

- KR vnímána jako příležitost pro uskutečnění širokého spektra změn vztahujících se k profilaci školy, k cílové orientaci vzdělávacích oblastí a oborů, k výběru a uspořádání vzdělávacích obsahů, k metodám a formám výuky.
- Jako dominantní se jeví spojování KR se změnami v rovině metod výuky (reformy kurikula jsou však většinou prováděny s cílem revidovat cíle a obsahy) – příčinou může být obtížná uchopitelnost pojmu kurikulum a „mediální deformace reformy“.
- Typické napětí: klíčové kompetence vs. vědomosti
 - „Reforma přináší nebezpečí úlitby formám a metodám výuky oproti konkrétním datům, informacím“.

DOPORUČENÍ: Vymezit o změnu čeho (především) se v případě kurikulární reformy *na gymnáziích* jedná; v souvislosti s tím vysvětlit, že změna výukových metod by za určitých podmínek mohla být důsledkem změny kurikula; specifikovat a zajistit tyto podmínky.

ZAVÁDĚNÍ REFORMY JAKO PROBLÉM KOORDINACE (5)

- KR jako oběť implementační politiky: sebelépe zkonstruovaná změna vstupuje do nevyzpytatelného světa specifických sil a faktorů (riziko zpochybnění, vypuštění vzájemně závislých článků, změny v načasování, oslabení politické a jiné podpory).
- Nejasnosti v tom, kdo má v KR sehrávat jako roli – problematická komunikace mezi aktéry (VÚP, CERMAT, ČŠI...) – rozrůznění interpretací toho, oč v KR jde a jak k tomu směřovat.
- Formalismus reformy podporován z nejvyšších pater (např. uplatnění formálního kritéria *soulad RVP/ŠVP* v přístupu ČŠI).
- Průlom „nezvaných hostů“ – KR jako prostor pro realizaci podnikatelských záměrů a ambicí lobbistických skupin.
- Selhání MŠMT v roli ideového lídra a koordinátora KR.

DOPORUČENÍ: Dopracovat implementační strategii KR; koordinovat zavádění reformy z místa, které stojí v hierarchické struktuře nad všemi zúčastněnými institucemi a aktéry. Vytvářet podmínky, aby se reformování vedené shora dolů mohlo setkávat s inovativním úsilím škol vedeným zespoda nahoru.

PODMÍNKY, V NICHŽ SE IMPLEMENTUJE (6)

- Chybějící „morální podpora“ reformy – chyběl silný hlas, který by se za KR postavil, vysvětlil její nezbytnost a principy.
- Chybějící podpora finanční a materiální
 - „V současné době nejsou v českém školství příznivé podmínky pro jakoukoli reformu; přesto se ale reformuje“.
- Citlivé personální otázky reformy – rozšiřování učitelské role o aktivity spojené s tvorbou ŠVP (bez finančního krytí).
- Specifická role pilotních gymnázií v procesu implementace; pilotní gymnázia po určitou dobu nacházela na „švu“ mezi snahami realizovanými „shora“ a „zespodu“ – vyhodnocení jejich zkušeností s ohledem na „užší implementační podmínky“.

DOPORUČENÍ: Zintenzivnit morální, metodickou, materiální a finanční podporu školám ze strany zadavatelů reformy. Vyhodnotit zkušenosti z těch pilotních škol, kde se reformování vedené shora plodným způsobem setkávalo s inovováním vedeným zespoda.

ROZPORUPLNÉ VNÍMÁNÍ A PŘIJÍMÁNÍ REFORMY UČITELI (7)

- KR není na gymnáziích většinou akceptována (14 % akceptujících, 55 % ambivalentních, 30 % neakceptujících).
- Na pilotních gymnáziích je akceptace vyšší než na nepilotních, vedení akceptuje více než řadoví učitelé, ženy více než muži.
- Délka praxe ani aprobace nemá na akceptaci vliv.
- Respondenti, kteří nejsou s reformou příliš obeznámeni, mají vyšší tendenci ji odmítat – akceptace je do jisté míry výsledkem informovaného rozhodování.
- Učitele lze rozdělit do tří skupin: zaměření na žáka (70 %), zaměření na učivo (10 %), zaměření na systém (2 %); největší výhrady mají učitelé zaměření na učivo, vstřícnější jsou učitelé zaměření na žáka, reformu vítají učitelé zaměření na systém.

DOPORUČENÍ: Opírat zavádění reformy i nadále o princip „spoluvlastnictví“, avšak nedovádět jej do extrémní podoby. Vytvořit systém finančních pobídek a expertní metodické podpory (např. z ped. fakult) pro učitele, kteří prokazují vysokou kompetentnost v zavádění reformy a ve tvorbě školního kurikula.

DVOUSTUPŇOVÉ KURIKULUM: RVP A TVORBA ŠVP JAKO KLÍČOVÝ PRVEK REFORMY (8)

- **Tím, že školy vytváří ŠVP na základě RVP, se naplňuje idea decentralizace a otevírá se prostor pro autonomii škol.**
- **ŠVP plní různé funkce na různých úrovních:**
 - **na úrovni školy je považován za nástroj využitelný pro práci „se“ školou (profilace, rozvoj)**
 - **na úrovni výuky slouží jako rámec plánování a realizace výuky (stanovení cílů, vymezení obsahu, koordinace mezipředmětových vztahů).**
- **Přestože se ŠVP jeví jako využitelný, jeho vliv na změnu postojů k vybraným aspektům edukační reality se ukázal jako nepatrný.**
- **ŠVP funguje „spíše jako kompas, než jako kuchařka“, učitelovo rozhodování a jednání ve výuce je ovlivňováno jeho pojetím.**
- **Riziko: ztráta vazby mezi kurikulární programem (RVP/ŠVP) a reálnou prací učitele ve třídách → prohloubení formalismu.**

DOPORUČENÍ: Propracovat možnosti využití ŠVP (resp. jeho vytváření, realizování, revidování apod.) jako nástroje pro rozvoj školy a učitelů.

VSTUPOVÁNÍ UČITELŮ DO ROLE TVŮRCŮ KURIKULA: ROZPAKY A ZDRŽENLIVOST (9)

- **KR – citlivý problém související s profesní identitou učitele.**
- **Požadavek na rozšiřování učitelské role o kurikulární činnosti není většinově akceptován.**
- **Konkrétní aktivity spojené s tvorbou ŠVP pokládají učitelé za vysoce problematické a vysoce pracné, ačkoliv je současně hodnotí jako vysoce smysluplné.**
- **Pocit, že jsou na ně delegovány povinnosti kurikulárních ústavů.**
- **Rozpaky nad principem „spoluvlastní reformy“**
 - **aby to nebyla „reforma, kterou si učitelé vyrobili ve svém volném čase“.**
- **Na druhou stranu je žádoucí využít „akumulovanou moudrost praxe“ a „posouzení realizovatelnosti reformních záměrů“.**

DOPORUČENÍ: Vymezit kompetence a odpovědnost jednotlivých aktérů tvorby kurikula. Pracovníci státních kurikulárních ústavů by měli být zodpovědní za výběr a zdůvodnění určitého pojetí oboru, které by následně měli transformovat do kurikulárního dokumentu. Učitelé by neměli být z tvorby kurikula zcela vyvázáni; měli by být důležitými partnery kurikulárních ústavů a spolupodílet se na tvorbě a revizích dokumentů.

REALIZACE KURIKULA: FORMALIZMUS REFORMY, NEBO CESTA K NOVÉ KULTUŘE VYUČOVÁNÍ A UČENÍ (10)

- **Jak zajistit, aby se rozvíjení klíčových kompetencí vhodně setkalo s osvojováním obsahů (kvalita realizace kurikula – proces).**
- **KR se ve své realizační fázi (propracování do tříd) stává reformou didaktickou, směřující k vytvoření nové kultury vyučování a učení.**
- **Leitmotivem nové kultury vyučování a učení je potřeba porozumění hloubkové struktury výuky.**
- **Nejasnosti spojené s rozvíjením kompetencí se týkají právě hloubkové struktury výuky – nezvládnutí hloubkové struktury výuky se projevuje ve formalismu, kdy výuka nesměřuje k propojení kompetencí s obsahem, ale naopak k jejich dezintegraci.**

DOPORUČENÍ: Zajistit speciální přípravu ředitelů a učitelů v reflexi a (auto)evaluaci procesu výuky, v odhalování jeho problematických míst a navrhování zlepšujících změn (alterací). Využít možnosti metodologie reflektivní praxe a jejího instrumentária (např. virtuálních hospitací, hospitačních videostudií) a dalších metod profesní podpory učitelů (mentoring, koučování apod.).

Poznámka závěrem

Potud výzkum v roli kritického přítele reformy... Jeho autoři budou nyní očekávat, jak se s výsledky a souvisejícími doporučeními naloží. Poučení výzkumem, nepřekvapí je, zůstane-li jejich práce bez adekvátní politické (či jiné) odezvy. Z jejich pohledu se tak uzavře příběh jedné kurikulární reformy, kterou se nepodařilo napříč všemi aktéry vykomunikovat a zkoordinovat.

Přesto však – jako při všech rozsáhlých intervencích – zůstávají ve vzdělávacím systému určité důsledky či stopy, o kterých by jeho aktéři měli mít nějaké obecnější informace, nikoliv jen vlastní dojmy. Snad alespoň v tomto ohledu bude provedený výzkum k užitku.

Děkujeme za pozornost a za pochopení

Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a rozpočtem České republiky.

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ